

Ціннісне значення естетичного та екологічного ідеалу в світогляді особистості

Корнієнко В. О.,
канд. істор. наук, доцент
Вінницького державного технічного університету

Ідеал ставлення до природи є досить складним утворенням, де переплетені такі компоненти, як уявлення суспільства про належне, бажане і дійсно існуюче в системі відносин «людина - навколишній світ», про суперечності взаємодії з природою та шляхи їх подолання. Ідеал має яскраво виражену спонукальну здатність, адже є метою, до якої прагне людина у своїй діяльності. Ідеал здатен організовувати таку діяльність індивіда у природі, незалежно від того, свідомо чи несвідомо він на нього орієнтується. Саме це і визначає можливість функціонування ідеалу в духовно-практичному освоєнні природи людиною. Особисті ідеали тісно пов'язані із світоглядом та культурою особистості. Якщо культура є способом дійсного буття людини в природі, то світогляд, як вважають філософи, є формою самосвідомості, яка здійснює функцію самовизначення індивіда в світі шляхом його духовно-практичного відношення до власного буття (1). Справжнім критерієм культури особистості може бути такий світогляд, в якому культура конституюється як смисложиттєва цінність. Світогляд інтегрує знання про природу і усвідомлення власної ролі та місця в природі у ціннісну картину світу, яка зумовлює життєву орієнтацію людини, спосіб її ставлення до природи. Світогляд не може бути результатом лише наукового пізнання світу. Але екологічний світогляд у більшості випадків розуміють саме як інтегровану форму інформації про суть і динаміку живої і неживої природи, про те, як функціонує живий покрив Землі в його біосферній цілісності. Така наукова інформація безумовно впливає на формування наукової картини світу, проте не вичерпує всіх проблем розвитку світогляду, адже не можна ототожнювати наукову картину світу із світоглядом, який, власне, є методологічним інструментом її побудови. Отже, світогляд не є засобом лише теоретичного освоєння природи він акумулює результати всіх видів світовідношення. На думку А.В. Азархіна, світогляд, функціонуючи як мотиваційна сфера особистості, виступає не як теоретичний погляд на світ, а як світопереживання індивіда (1, с 129). Екологічний світогляд не варто спрощувати до знання наукових основ природовикористання. Але такий погляд продукує традиційна природничо-наукова культура. Представники більшості фундаментальних напрямків сучасного природознавства, на думку філософів, вивчають природу як неживу, розчленовану на автономні об'єкти дослідження. Таке відношення дослідники вважають «об'єктивуюче-мертовним» (М. Хайдеггер). В той же час будь-яке наукове знання може існувати лише в певному культурному середовищі. Більше того, будь-яке знання, що входить в структуру світогляду, спочатку повинно бути осмисленим, олюдненим, тобто стати гуманітарним. Але на практиці

виходить зовсім протилежне. Ч. Сноу порівнює гуманітарну і природничо-наукову культуру з галактиками, які поступово і невпинно віддаляються одна від одної. Він зауважує, що представники цих культур вельми по-різному дивляться на природу та не знаходять спільної мови навіть у плані емоцій (2, с. 197). Необхідно враховувати, що за сучасних умов значно змінюється характер пізнання природи. Воно стає більш цілісним, комплексним і тяжіє до універсальності. Важливість гармонічного розвитку раціонального, логічного та «ірраціонального», емоційного в пізнанні природи розуміють сьогодні і сучасні представники фундаментальних наук, які підкреслюють, що на сучасному етапі замість вузькорационального наукового світогляду повинно народитись нове, цілісне світосприймання, що відповідає новому стану розвитку культури (В.М. Глушков, Б.Є. Патон, Б.К. Раушенбах та ін.). Повноцінний світогляд, на думку більшості вчених, може ґрунтуватися лише на вмінні поєднувати аналітичні здібності із здатністю відволікатися від пошуку чисто наукових зв'язків у природі. Важливо уміти відчувати нові тенденції в розвитку цих зв'язків, які дуже часто спочатку виражені лише мовою естетичних уявлень. Сформований на цій основі ідеал можна вважати екологічним. Він переростає аналітичний погляд на природу, що не визнає цінності та суб'єктивної міри її об'єктів та явищ. Дійсно екологічний світогляд віддзеркалює рівень усвідомленого духовно-матеріального освоєння природи, яке олюднює кожний її феномен. Формування екологічного ідеалу особистості тісно пов'язане з її естетичними позиціями. В системі культури екологічні та естетичні параметри людської поведінки в природі якщо не ідентичні, то максимально наближені одні до одних. Культура неможлива поза естетичною константою буття - потягу до гармонії, краси і досконалості. Естетична діяльність у своїх основних формах і утворює, визначає життєдіяльність культури. Отже, поза естетичним неминує відбувається «деградація вчинку» (М.М. Бахтін), тобто спрощення його до рівня біологічного та технічного акту. Існуючі ж у суспільстві форми естетичного світовідчуття виступають по відношенню до окремого індивіда не у вигляді норм, що диктують певну поведінку в природі, вони набувають значення моделей, на основі яких людина будує власне світовідчуття. Якщо екологічний ідеал активно використовує набутки наукового світогляду, то тим більше потрібно тісно пов'язувати його формування з естетичною свідомістю індивіда. Розкриваючи живий образ природи, естетичне пізнання по-своєму вирішує ті ж завдання, що і наукове, та допомагає створенню єдиної і цілісної картини світу. Якщо наукове пізнання веде від явища до сутності більш глибокого порядку, то естетичне відтворення природи намагається утримати явище у гармонійній цілісності зі всією змістовною глибиною предмету. Наука, відкриваючи перед людиною природу, безперервно наближується до свого предмету завдяки поглибленню знань про нього. На міцному фундаменті «незаперечних знань» ґрунтується кожне наукове відкриття, яке є сходинкою до істини. Естетичний ідеал у системі культури функціонує інакше. На думку філософів, естетична діяльність віддзеркалює не просто якість явища, а об'єктивний світ природи в ракурсі

естетичного відношення до нього людини в конкретно-історичному культурному середовищі. Тому естетичні ідеї є багатозначними, які не втрачають інформативної цінності для кожного покоління, для нового етапу культури. Тому естетичний прогрес, на відміну від науково-технічного, означає не поступальний розвиток від простого до складного, а є поглибленням і піднесенням соціальної ролі естетичних ідей, зростанням їх значущості у суспільстві, ствердженням їхнього пізнавального і ціннісного потенціалу. Естетична діяльність, утворюючи творчий потенціал культури, ніколи не є повторенням, а означає новий підхід, несподіваний ракурс, сміливий прогноз. Недарма гострі соціально-філософські проблеми з'являються насамперед в естетичній творчості, а потім укорінюються в суспільній свідомості і асимілюються всією культурою. Взаємодія екологічного і естетичного ідеалу цілком необхідна, оскільки саме естетичне ставлення до природи зумовлює наявність відносної свободи людини у її розумінні навколишнього світу. І. Кант, досліджуючи зв'язки між сущим і належним, царством природи і царством свободи, дійшов висновку, що саме в царстві свободи людина може реалізувати свої розумні моральні цілі. Сферу свободи він трактував як позачуттєве явище і пов'язував її з практичним аспектом діяльності розуму. Кант ретельно аналізує механізми цілепокладання, можливості реалізації вищих цілей розуму в природному світі. Філософ запроваджує поняття доцільності як опосередковуючий термін між поняттями природи і свободи. Краса природи за Кантом, є формою її доцільності, оскільки сприймається без уявлення про мету. Філософ проголошує естетичне як суб'єктивну доцільність по відношенню до природи. Отже, екологічний ідеал не функціонує без усвідомлення того, що час утилітарного ставлення до природи вже вичерпано, що дискурсивно-розсудковий спосіб її освоєння не є гарантом наближення до вирішення екологічних проблем. Потрібно розуміти, що є інші шляхи виживання. Один з них - формування естетичного ставлення до природи, що передбачає визнання її само-цінності, безвідносно від матеріальних потреб людей. Уявлення про природу як про середовище проживання повинно змінитися усвідомленням їх єдності і спорідненості. Найбільш цінним моментом, з екологічної точки зору, в естетичному відношенні до світу є не лише його «незаінтересованість» (І. Кант), але й висока культура почуттів, яку воно продукує. Не можна не погодитись і з думкою американського педагога і психолога С. Холла про те, що природа є насамперед почуттям, лише потім стає ідеєю, формулою чи користю (3, с 9). Таким чином, естетичне ставлення до природи, функціонуючи в сфері свободи людського духу, безперечно, має свої, специфічні виходи в сферу екологічного. Такі характерні особливості естетичного ставлення, як його безкорисливість, гедонізм, оцінно-творча спрямованість безпосередньо впливають на розвиток високої культури почуттів людини відносно природи, підвищують загальну креативність людського відношення до світу. На думку І.А. Зязюна, естетичний досвід дає новий матеріал для світоглядного зростання особи, завдяки чому у свідомості людини утворюється складний сплав різноманітних установок (4, с 41).

Естетичний потенціал культури обумовлює потяг до гармонії і досконалості взаємовідносин з природою, народжує ціннісні установки, які є не лише естетичними, але й глибинно екологічними за суттю. Якщо вдумливо порівняти основні закони екології із законами естетичного освоєння світу, то впадає в око певний збіг ціннісних позицій, що лежать в основі обох форм регулювання взаємовідносин з природою. В основу порівняльного аналізу можна покласти систему законів екології, влучно і ёмко сформульованих Б. Коммонером: 1. Все пов'язане зі всім. 2. Все повинно кудись подітися. 3. Природа знає краще. 4. Ніщо не дається задарма (5, с. 23-32). Перший закон екології націлює на розуміння суцільного зв'язку кожної форми життя з великою кількістю інших. Співіснування цих форм талановито збалансовано природою, яка пристосувала кожен з них до власної екологічної ніши. Грубе вторгнення і, як наслідок, руйнація збалансованої екосистеми призводить до кризи життєвих умов існування всіх її компонентів. Естетика як аксіологія загальнолюдської цінності природи спирається на таку категорію, як гармонія - високий рівень впорядкованої різноманітності, оптимальну взаємовідповідність частин у складі цілого. Саме це, за законами естетики, є показником досконалості і краси, тобто гармонію можна тлумачити як один з найважливіших критеріїв естетичної оцінки природи. Порушення гармонії в природі веде до руйнування краси, адже «немає краси ні в чому без гармонії» (Платон). Отже, гармонія виступає мірою всіх речей у природі, універсальним принципом естетичного відношення до неї. Народжена гармонією краса є ніби символом, знаком, свідоцтвом екологічного благополуччя природи. Руйнація зв'язків всього зі всім (Б. Коммонер), порушення одвічної гармонії в природі породжує екологічну кризу, «естетичним симптомом» якої є перетворення краси на потворність (наприклад, мутагенез як наслідок катастрофічного радіаційного забруднення). Таким чином, перший закон екології повністю узгоджується з центральною філософсько-естетичною категорією, що свідчить про аксіологічну тотожність екологічного і естетичного підходів до природи. Другий закон екології (все повинно кудись подітися) стверджує доцільність будь-якої форми життя в природі, абсолютизує її право на існування у світі. Цей закон підводить до розуміння важливої істини: в природі немає «сміття», тобто ніщо в природі не можна вважати зайвим, некорисним - все для чогось потрібне і має своє призначення. Закони естетичного освоєння світу також могутньо стверджують самоцінність будь-якого об'єкта чи явища природи. Естетична діяльність відбувається у відповідності з внутрішньою мірою природи, тому проголошує право будь-якого її феномена на естетичну виразність, значущість і унікальність за принципом «немає потворного в природі». Найкращим тому доказом є мистецтво - найвища форма естетичного освоєння природи, яка не нехтує будь-яким виявом життя у світі, стверджує його право якщо не на любов, то на доброзичливу, «споріднену» увагу (М.М. Пришвін). Третій закон екології (природа знає краще) засуджує авантюрні, безграмотні домагання «поліпшити» природу (наприклад, меліорація, застосування міндобрив, утворення штучних морів, повороти

річок тощо), що часто обертається екологічними катастрофами. Цей закон скеровує на щільне вивчення і врахування внутрішніх законів розвитку самої природи, насильство над якими є злочином. Природа - одвічна колыска життя - кодує в собі безліч установок на самовдосконалення і виживання, але жодної на самознищення. Лише байдуже втручання людини, яка нехтує загально визнаною мудрістю природи, призводить не до «поліпшення», а до її руйнації. Закони естетичної діяльності ставлять людину у відповідні ціннісні відношення до природи. Згідно цим законам, природа - найкращий «вчитель» митця. Жодний витвір художнього генію не може конкурувати з творчою енергією природи (ефект «кам'яної квітки»). Недарма антична естетика висунула принцип мимесису, згідно якого мистецтво є, насамперед, наслідуванням природи. Саме в природі завжди шукали і запозичували досконалість форм, симетрії, пропорцій; виразність ритму; гармонійне співвідношення барв, звуків тощо. Отже, природа, дійсно, знає краще за людей шляхи до власного саморозкриття і самозбереження. Екологічні та естетичні закони мають спільний підхід до визначення «статусу» природи як неперевершеного творця життя. Четвертий закон екології нагадує людям, що в світі нічого не дається задарма. Природа не є власною «коморою» людини, з якої можна лише брати, нічого не даючи взамін. Цей закон підводить до розуміння того, що запаси природи вичерпуються, якщо їх не відновлювати. За образним висловлюванням Б. Коммонера, потрібно вчасно «платити за векселями». Щоб вижити, люди повинні «замкнути коло» - повернути природі багатство, яке взяли у неї в борг. Лише за цих умов гармонізуються природні цикли в зруйнованих екосистемах. Закони естетичної діяльності також максимально орієнтовані на збереження і увічнення найвиразніших феноменів природи. Естетичне освоєння природи не є її хижацьким привласненням, а, навпаки, означає віддачу. Творець не лише «бере» красу і виразність природи, але й примножує їх, а потім повертає природі (наприклад, ландшафтна архітектура). Отже, естетична діяльність орієнтує на продовження і поповнення краси, таким чином сприяє «замкненню кола», а не його руйнації. Утворюється своєрідний «круговорот краси в природі»: вона віддає естетичну виразність людині-митцю, стимулює творчий геній, який примножує красу в художньому акті. Завдяки пізнанню мільйонами людей, художня істина знову повертається в природу, але уже як регулятор практичної діяльності. Отже, лінійні процеси «пограбування» природи не популярні ні в екологічній, ні в естетичній діяльності - на противагу їм в обох випадках активно утворюються кругові системи запозичення і відшкодування природних багатств.

Таким чином, естетичне ставлення до природи за багатьма параметрами збігається з правильною екологічною орієнтацією людини на природовикористання. Хоча деколи зустрічаються думки про те, що естетичні установки можуть викликати хижий інтерес споживача (гарні квіти, деревина, хутро тощо). Але таке відношення до природи ні в якому разі не можна вважати власне естетичним. Скоріше, воно підпадає під оцінку «естетствуючий егоїзм». Справжнє естетичне ставлення особливим чином

сполучається з екологічним світоглядом особистості, а саме через систему моральних норм. Це можливо, насамперед, тому, що така інтеграція світоглядів відбувається в системі культури, яка власне і є активною моральністю відношення до природи. Гуманність як іманентна ціль культурного розвитку людства диктує власні закони для розвитку всіх форм суспільної свідомості, в межах яких осмислюється ідеал взаємовідносин людини з природою.

Література

1. Азархин А. В. Мировоззрение и эстетическое развитие личности. — К. : Наукова думка, 1990.
2. Сноу Ч. Портреты и размышления. — М. : Прогресс, 1985.
3. Холл С. Эволюция и воспитание чувств природы у детей. — СПб, 1914.
4. Зязюн І. А. Естетичний досвід особи. — К. : Вища школа при КДУ, 1976.
5. Коммонер Б. Замыкающий круг. Природа, человек, технология. — Л. : Гидрометеоиздат, 1974.